

Kiállítás A-tól Z-ig, avagy mitől jó egy technikatörténeti tárlat?

2010. márciusában a MAMUTT szakmai napján Gyöngyösön voltam a Mátra Múzeumban. A gyönyörűen helyreállított Orczy-kastélyban van természettudományi, vadászati és történeti kiállítás is. A Mátra Múzeum, mint természettudományi „szakosodású” múzeum nagy kiállításokkal állt elő a szakterületén, igen leleményes, interaktív megoldásokkal hozva közelebb az élővilág rejtelseit a közönséghez. (Volt itt azért probléma, de ez egyrészt a kastély helyreállításában kulcsszereplő műemlékvédelmi hivatali eljárások miatt adódott, de ez most nem téma...)

Sajnos azonban a történeti kiállítás is igen sok sebből vérzik Gyöngyösön. A legfőbb probléma az, hogy úgy tárja elénk a város történeti emlékeit, mint ha nekünk, bárkinek komoly ismeretei lennének a város mikrotörténeteiről. „*Hanák Kolos díszalbuma*” – így a felirat egy tényleg díszes könyvborító alatt – csak azt nem tudjuk meg, ki is Hanák úr, mikor élt és mit csinált, hogy ezt a díszalbumot kapta, de kitől is? Baj, nagy baj. A kiállításban egyetlen helyen kapunk kimerítő választ az érdeklődésünkre, de az is rossz konstrukció: egy nagy várostérképen a nevezetes épületek láthatók pleximakettjükkel kiemelve, vagy tucatnyi. Aki nem ismeri ezeket, az próbálkozhat, hogy vajon melyik épület az ott, mert hogy a térkép alatt szép sorban nyomógombok vannak, melléjük pedig oda van írva az épület neve, funkciója. Amikor pedig megnyomunk egy gombot, azonnal elindul a mese hangszóróból, jó hosszan, és leállíthatatlanul. Hogy ha épp nem sikerült tippelve eltalálnunk annak az épületnek a gombját, amelyekre kíváncsiak voltunk, hát kénytelenek vagyunk szépen végigvárni a számunkra esetleg érdektelen mondatokat és próbálkozhatunk megint, vagy sikerül, vagy nem. Figyeltem, bosszankodtak a próbálkozók rendesen, majd otthagyták az egészet.

Két rossz megoldás, nekünk itt és most azonban pont jó, hogy rámutathassak a technikatörténeti kiállítások egy nagyon fontos alapkövetelményére, amit mindig és mindenkor teljesítenünk kell.

A mi technikatörténetünk ugyanis egyben nagyon hasonlít a kisváros történetéhez: hogy közönségünknek gyakorlatilag nincsenek ismeretei sem erről, sem arról. Úgy kell tehát elmondjuk nekik a fontos ismereteket, hogy megértsenek egy olyan dolgot, amivel esetleg még soha nem találkoztak. (Tudom, igen, van egy másik szempont is: a szakmabeliek identitásának kiszolgálása, de hát erre ugye nem nagyon lehet ma egy múzeum elfogadottságát alapozni...)

Legyünk tehát érthetőek, közérthetőek. EZ (!) az alapvető szempont, a címbeli „A”. A hogyan tovább dologról engedelmekkel kicsit később.

Mert hogy van még! A második tehát (ami persze szorosan összefügg az elsővel, mondjuk „A” utáni „B”), hogy a technika világát helyezzük az emberekhez minél közelebb. Ami akár azt is jelentse, hogy a kiskőrösi Útügyi Múzeumban hangozzék el a Knézy Jenő sportriportert megidéző „Jó estét, jó szurkolást” vicc, tehát minél közelebb a köznapi dolgokhoz. Ez leginkább persze azt jelentse, hogy megértsék: mi a kapcsolata a technikának a hétköznapi valósághoz. Mit jelent az embereknek az a technikai valami?! Látjuk, itt is a megértés a kulcsszó, semmi új nincs az elsőhöz képest, pedig a dolognak már nem a módjánál, hanem a témájánál tartunk! Magyarul: ha a porszívóról beszélünk, akkor ne rögtön azt kezdjük el magyarázni, hogy milyen technikai elven működik, mert közönségünk legnagyobb része azonnal ott is hagy bennünket! Hanem elsőként arról meséljünk, hogyan fogadta az újdonságot a közönség, milyen érdekes történetek voltak. Cugnot gőzkocsijának nehézkes voltát (ez az, amelyiknek az üstje a lelegején van, mint egy nagy vízfej) mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy (a legendárium szerint) legelső útján – mert hogy nehezen volt irányítható - kidöntötte a fejlesztést támogató kaszárnya kerítését. Ez igen, egy sztori kell, ami megjelenhet a látogatók szeme előtt, utána arra már lehet a többi építeni.

Kezdjük tehát mindig az emberi történetekkel, mert csak akkor juthatunk el a közönséghez, ha az általa elképzelhető világról beszélünk neki. (Ezért kevésbé érdekesek a látogatóknak a régészeti kiállítások, mint az újkoriak, mert a több ezer évvel ezelőtti dolgokat nem tudják elképzelni. Igaz, a muzeológia sem segíti őket ebben: az ókori leletekben talált több ezer fibuláról addig senki sem fogja tudni, mi is az, míg egymás alá tesznek belőlük lehetőleg jó sokat, vagy átlátszó plexibábura

teszik oda, ahol lehetett a ruházaton. Csak akkor lesz ez a kis római-kori eszköz értelmes és elképzelhető, ha a kor ruházatát valaki meg is próbálja magára öltetni, majd benne mozogni úgy, hogy az rajta is maradjon. Annak viszont, aki ezt már megélte, lesz egy élménye arról, hogyan öltözködtek a rómaiak, vagy kelták – és valószínűleg el is tudja majd mesélni a múzeumi élményén keresztül a fibula használatát akkor is, ha legközelebb megint csak vitrinben látnak ilyeneket.)

Hogyan is lehetünk tehát közérthetőek a technika rejtelméről? Nyilván nem volt mindenkor érthetetlen-misztikus (vagy inkább finomítsunk: leginkább csak a szakemberei által követhető) a technika, a kezdetekhez tehát vissza lehet nyúlni a prezentációinkban. A világ nagy technikatörténeti intézményei mind alkalmazzák ezt a módszert az emberi gondolkodás első technikai vívmányainak (vízikerék, a mozgások átvitele és átalakítása stb.) tárgyában.

Amikor egy-egy technikai terület ősállapota megszületik (mindig valamiből, ezt se felejtjük el!) az általában egy igényből, majd az előd túlhaladásából lesz. A Lánchíd nem csak azért lett, mert télvíz idején nem tudtak átjárni a Dunán, hanem azért is, mert már nem télen, szélviharok idején erősen hullámzott a Duna és olyankor nem tudták szétszedni a hajóhidat. Ez volt, hogy napokig tartott, az 1831-től menetrendszerűen közlekedő gőzhajónak pedig már régen valahol az Al-Dunán kellett volna pöfögnie. Az igények haladják tehát túl a lehetőségeket, ezek pedig mind emberi igények. A termékeket emberek veszik, az ő tömeges vásárlásuk, vagy annak elmaradása jelzi azt, hogy változtatni kell a dolgon valamit.

Az a kiinduló pont mindig megfogható, és általában nem is nagyon bonyolult. Éppen ezért igencsak szorgalmaznám ezeknek a helyzeteknek a megidézését a technikatörténeti kiállításokban – épp az előbb elmondottak miatt.

Van azonban itt egy nagy probléma, ami a technikatörténeti múzeumok sajátja: az, hogy csak kevés, szempontunkból tehát kitüntetett korból vannak eredeti, esetleg még működő alkotásaink. A tartósan fejlődő korszakokban nagyon gyorsan megtérült egy-egy beruházás, ennek megfelelően is cserélték le a gyártó szerkezeteket, továbbá ugyanígy jártak maguk a gyártmányok is. Csak ezeknek a korszakoknak a vége felé (a fejlődés csúcsa után tehát, a recessziót megelőzően) keletkezett technikai alkotások maradnak fenn tömegesen, mert egyszer csak elgyengül az iparfejlesztés, ezzel együtt a vásárlói pénztárca is apad, tehát a családokban, a gazdaságban ilyenkor utolsóként beruházott „fejlesztések” esetenként nagyon sokáig használatban maradnak – míg egy későbbi kor már majd muzeálisnak nem kiáltja ki őket.

Így jártak a millennium korának gőzüzemű szivattyútelepei a vízügyben, ahol az akkor már világszínvonalon gyártó magyar gépipar termékeit építették be a régi századfordulón, ám a beköszöntő gazdasági recesszió, a háború, a gazdasági világválság majd' húsz éves időszaka annyira kivéreztette a korábbi működtető társulatokat, hogy egyiknek sem volt ereje a cserére, hanem csak a kiegészítésre. Közben hiába erősödött meg újra a magyar gazdaság a '30-as években, ha előbb a hadigazdaság, majd a háború jött, utána pedig a szocializmus kora – és csak telt az idő, a '70-es évekig működtek az akkor már tényleg muzeális masinák, igazából addig, amíg volt bátorsága kiadni a működéshez a kazánengedélyt a 80-90 éves szerkezetekre az egyre fogyatkozó kazánbiztosoknak.

Ott vannak tehát az ezek előtt a masinák előtt lévő nagyon fontos korszakok, amiknek a technikájából szinte, vagy egyáltalán nem maradt semmi kézzel fogható emlékün. Mit tegyünk? Mert hogy fontos volna ezeknek a pontoknak a megfogása, az biztos! Az egykori innováció eltüntette a kezdeti felfelé ívelő szakasz tárgyi emlékeit, ez így természetes a gazdaságban. Nem várható el a gyártótól, hogy – gondolva a gyűjtőkre és a technikatörténet iránt érdeklődő jövő generációkra – mindenképp megőrizzen, archiváljon, ez nem természetes magatartás a gazdaságban. Lesz itt persze a mi találkozóinkon olyan előadás, ami pont ilyen tárgyezüttesek problematikáját

feszegeti, de az a mód egyedi inkább.

A bemutatásnak tehát lennie kell, csak nincs eredetünk. Mit tegyünk, kérdezem megint.

Nemigen marad más választásunk, mint a rekonstrukció. (Vagy replika, kinek mi tetszik...) A muzeológia szereti az eredeti tárgyakat, sőt leginkább azokat tekinti a muzeológia tárgyának tekinteni. Persze, az eredeti magyar korona az valami, a másolatai más kategóriát képviselnek, és az eredeti Barabás Miklós: Lánchíd alapkövetétele a maga 8 x 3 méterével megint csak más, mint az eseményt mutató, de kisebb, Barabás által készített vázlatai, könyomat-variánsai és másolatai, legyen szó a történeti eseményről magáról, avagy festészeti kérdésről - mindegy. Teljesen rendben van ez, érthető, de a technikai tárgyak esete más. Más azért, mert itt zömében használati tárgyokról van szó, amelyek a divathoz hasonló gyorsasággal tűnnek fel és le, kopnak el és pótolják őket, cserélik eredeti (értsd: elsőként beépített) alkatrészeit újra (tehát az eredeti gyártótól, vagy alkatrész-gyártótól származóra, ez már nagyon nem mindegy). Más itt az eredeti fogalma, más a tárgy élete, valami olyan szerves valami, mint a műemlékeké, amelyek az évszázadok során átépültek, építettek hozzájuk, bontottak belőlük.

A rekonstrukció tehát egy olyan eszköz, amellyel sikerrel idézhetjük meg a technikatörténetnek azt a korszakát, amelynek kiemelkedő voltát pont az mutatja meg markánsan, hogy nem maradt belőle szinte semmi. Milyenek legyenek ezek a rekonstrukciók – tehető fel akkor hát joggal a kérdés, mert mi is a cél? Az, hogy a látogatók átélhessék az egykori ipari munkások, vagy a technikát használók érzéseit, tapasztalatait. Mi már nyilván nem ijedünk meg egy dübörgő-rázkódó gépezettől, mint a 19. század közepének embere, de igenis csak a rekonstrukció hozhatja közel hozzánk annak a technikának a vívmányait, ami teljesen, nyomtalanul tűnt el a gépesítés korának beköszöntével.

Egy példa, nagyon kézenfekvő, hiszen minden érintett itt van: a céhes ipar végén a reformkorban vált lehetővé a magyar mesterek számára, hogy ne csak a céhes kézműves módszerrel, hanem üzemi méretben állíthassák elő termékeiket. Ekkor még az akkori legnagyobbaknak sem volt arra pénzük, hogy gőzgépet vásároljanak a kis gyárak gépeinek meghajtására, lójárgányt állítottak be erre a célra. A lójárgány ősi eszköz, semmi újdonság nincs már ekkor a használatában, ám az, hogy Pest-Budán az első ipari lójárgányt ilyen későn alkalmazták, már érdekes. Érdekes két okból is: az egyik, hogy miért ilyen későn, a másik, hogy miért ezt, mikor ott volt már a gőzgép. Egy olyan pillanat tehát ez a magyar technikatörténetben, ami rendkívüli, még ha nagyon kései is. (Oka ahogy mondtam a céhes kötöttségek fékező hatása és a pénzhiány...) Ez a technika (önmagában a járgányozás) azután nyomtalanul tűnt el az iparunkból alig egy évtized múltával, s csak a szegényebb mezőgazdaságban maradt fenn még sokáig.

Akkor tehát, amikor a magyar gyáripár kezdeteiről beszélünk, nem hagyhatjuk ki a lójárgányok hajtotta üzemeket, ráadásul ezt úgy kell tennünk, hogy ilyen egy sem maradt fenn semmilyen nyomában sem. Képek (egykori újság-fametszetek) vannak ilyen üzemekről, tehát a rekonstrukció elkészíthető, az egykori üzem élete elképzelhetővé válik.

Vagy egy másik: az első gőzhajónkat, a Carolinát nagy versenyben az osztrák technikusok által készített más masinával 1817-ben a Dráva menti Sellyén készítette el Bernhard Antal. A Duna első gőzhajója nem volt sikeres, több éves próbálkozás, Széchenyi István támogatása ellenére becsődölt Bernhard vállalkozása és a hajó megsemmisült. A róla készült egykorú ábrázolás azonban mára a technikatörténet számára megidézhetővé teszi az egykori szerkezetet, ami különösen azért érdekes, mert későbbi utódjaihoz képest nem volt igazán – hogy egy muzeológusok által közismert fogalmat használjak - „látogatóbarát”, azaz hatalmas gépezete nyíltan kattogott-forgott-zakatolt, nem keltett tehát túlságosan biztató benyomást. Bernhard ugyan vontatásra tervezte-használta járművét, de azért mégis egy időben Pest és Buda között is működött kompként, és el lehet képzelni az átkelők riadalmát, amikor a hatalmas fogaskerekek megmozdultak és azok között kellett a polgároknak várakozniuk. Ez ugye már így elmondva is eléggé elképzelhető kép, de ha meg is építjük azt a Carolinát, még inkább azzá válik.

Csak hát a méretek. Lójárgányos meghajtású gépezetekről már eddig is voltak itt-ott kis makettek múzeumokban (Mezőgazdasági), mint ahogy a Carolina makettje is szerepel a Közlekedési Múzeum kiállításában egy vitrinben. Nem is veszi észre senki és ezért nem is kapja meg azt a figyelmet Bernhard úttörő lépése, amit megérdemel.

De ha megépítjük azt a hajót akkorára, hogy átélhető legyen a hajón való utazás, ha a hajóra zsákokat és árut teszünk, ha oda fel is mehetnek látogatóink – mint egykor a komp pest-budai utasai - és végül, ha mozognak azok a nagy gépolajos fogaskerekek nekünk – na akkor mindenki odafigyel és már mondhatjuk is a magunkét, mindazt, amit előtte esetleg senki sem akart meghallgatni. Akkor lesz igazán érdekes Bernhard Antal hajójának története, az egykori kompos átkelés és ennek nyomán a többi.

Azt állítom tehát, hogy a technikatörténet kiállításainak készítésekor bátran, de átgondoltan éljünk akár az 1:1-es rekonstrukció eszközével. Bátran, mert ez az a bemutatási mód, amely hatásos és élményt nyújtó, tehát hosszabb távú céljainknak megfelelő. Átgondoltan ugyanakkor, mert egy ilyen rekonstrukció drága, ezért nem lehet öncélú. Kellenek hozzá azok a történetek, a hétköznapi ember életéhez kötő kapcsolatok, amelyek nélkül nem lesz közönségünknek fogódzója ezekhez az új bemutatási módokhoz sem.

De ha jól kiválasztjuk azt a technikatörténeti pillanatot, aminél mindez megvan, akkor olyan kiállítást készíthetünk, ami hosszú ideig él majd az emberek emlékezetében, amit emlékezetükből visszaidézve maguk számára segítségül hívnak, ha beszélgetéskor ilyesmire terelődik a szó – és lám, itt a múzeum-használatnak az a lépése, amire vágyunk: a tudatos használaté, amikor a múzeum hiteles helyé válik. Ezt várjuk a múzeumunk kiállításaitól, ha elérjük, kiállításunk itt és most megfelel céljának.

Ez pedig (egyelőre) az vágyaink netovábbja - azaz „Z”-je.